

دانشگاه الزهرا
دانشکده ادبیات زبانها و تاریخ

پایان نامه
جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته تاریخ اسلام

عنوان:

**تأثیر سنت های جاهلی بر موفقیت بهره گیری معاویه
از گفتمان مظلومیت عثمان**

استاد راهنما:

خانم دکتر شهلا بختیاری

استاد مشاور:

آقای دکتر فرهاد ساسانی

دانشجو:

زهرا یحیوی

اسفند ۱۳۸۹

چکیده:

در سال سی و پنج هجری پس از بروز اعتراض های مردمی علیه عثمان، معاویه تلاش خود را برای بهره برداری هر چه بیشتر از این اوضاع نمود. سرانجام پس از کشته شدن عثمان، زمینه و فرصت مناسب برای طرح خواسته های معاویه فراهم آمد. معاویه با بهره گیری از مظلوم کشته شدن عثمان و ادعای خون خواهی وی که در ابتدا توسط اصحاب جمل مطرح شد و نیز طرح وجود رابطه خویشاوندی خود با عثمان، تبلیغات گسترده ای را در این زمینه آغاز نمود.

پرسشی که در این باب مطرح می شود این است که معاویه چگونه توانست با بهره گیری از سنت های جاهلی در گفتمان مظلوم کشته شدن عثمان برای خود ایجاد مشروعیت نماید؟ و پاسخی که به عنوان فرضیه به این پرسش داده شده عبارت است از اینکه معاویه با وارد کردن سنت های جاهلی چون «ثار»، «عصبه» و «عصبیت» در بحث خون خواهی عثمان توانست گفتمان مظلومیت او را به وجود آورده و برای خود ایجاد مشروعیت نماید. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی می باشد.

بر اساس این تحقیق مشخص گردید که معاویه پس از کشته شدن عثمان با طرح ادعای مظلوم کشته شدن او، خون خواهی وی و معرفی خود به عنوان ولی دم عثمان، تلاش نمود تا به وسیله ی احیاء سنت های جاهلی «ثار»، «عصبه» و «عصبیت» و ارائه ی آنها در قالبی جدید، گفتمان مظلومیت عثمان را پایه گذاری نموده و از این طریق به قدرت دست یابد.

واژگان کلیدی: گفتمان، عثمان، معاویه، ثار، عصبه، مظلومیت، عصبیت

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	فصل اول: کلیات تحقیق.....
۲.....	۱- مسأله پژوهش.....
۴.....	۲- پرسش های پژوهش.....
۴.....	۳- فرضیات پژوهش.....
۵.....	۴- روش شناسی پژوهش.....
۵.....	۵-اهداف پژوهش و ضرورت آن.....
۵.....	۶-تعریف و تحدید واژگان.....
۸.....	۷- پیشینه پژوهش.....
۱۲.....	۸- معرفی منابع تحقیق.....
۱۹.....	فصل دوم: سنت های جاهلی.....
۲۰.....	مقدمه.....
۲۱.....	۱- ثار و معانی آن.....
۲۳.....	۲-۱ مبانی قانون ثار.....
۲۴.....	۳-۱ جایگاه و اهمیت قانون ثار.....
۲۶.....	۴-۱ اقسام ثار.....
۲۸.....	۵-۱ تقدس ثار.....

- ۶-۱ تأثیرات اجرای سنت ثار..... ۲۹
- ۷-۱ جایگاه دیه در قانون ثار..... ۳۰
- ۸-۱ نمونه هایی از جنگ برای أخذ ثار..... ۳۲
- جنگ های اوس و خزرج..... ۳۲
- جنگ سمیر..... ۳۲
- جنگ فجار دوم..... ۳۳
- جنگ بعث..... ۳۴
- جنگ های فجار..... ۳۵
- ۹-۱ شاعران و سنت ثار..... ۳۶
- بازار عکاظ و شاعران..... ۳۶
- شاعران جنگ..... ۳۷
- شنفره شاعر و خونخواهی..... ۳۸
- ۱۰-۱ جایگاه صعاليک در جریان أخذ ثار..... ۳۹
- ۱۱-۱ دیدگاه اسلام در باره ی قانون ثار..... ۴۰
- جمع بندی..... ۴۵
- ۲- عصبه و عصبیت ۴۶
- ۲-۱ نسب پایه و اساس عصبیت..... ۴۶
- ۲-۲ جایگاه روابط قبیله‌گی در عصبیت..... ۴۸
- ۲-۳ هم پیمانی و عصبیت..... ۴۹
- ۲-۴ سنت جوار و عصبیت..... ۵۲
- ۲-۵ عصبیت و دفاع از قبیله..... ۵۳

۵۴	۲-۶ ارتباط ثار و عصیت.....
۵۵	۲-۷ توطئه ی دارالندوه.....
۵۸	جمع بندی.....
۵۹	فصل سوم : خلافت عثمان، قدرت یابی معاویه، ادعای خونخواهی.....
۶۰	مقدمه.....
۶۰	۱- عثمان از آغاز اسلام تا رسیدن به خلافت.....
۶۲	۲- ابقای معاویه بر شام توسط عثمان.....
۶۳	۳- کشته شدن عثمان و مدعیان خونخواهی.....
۶۷	۱-۳ اصحاب جمل.....
۶۷	عایشه.....
۶۹	طلحه و زبیر.....
۷۲	مروان بن حکم.....
۷۳	۲-۳ معاویه و کشته شدن عثمان.....
۷۵	۳-۳ اقدامات معاویه پس از شنیدن خبر قتل عثمان.....
۷۶	سوگواری.....
۷۸	سرودن اشعار.....
۷۹	نامه نگاری.....
۸۰	۴-۳ کشاندن خبر به میان مردم.....
۸۲	۴- نامه نگاری ها میان امام علی(ع) و معاویه.....
۸۲	۱-۴ فرستاده شدن نامه ی معاویه به امام علی(ع) توسط ابومسلم خولانی.....
۸۴	۲-۴ نامه ی معاویه به امام علی(ع).....

۴-۳	متن پاسخ امام علی به نامه ی معاویه.....	۸۵
۴-۴	نامه های دیگر معاویه به امام علی علیه السلام.....	۸۷
۴-۵	سخنان معاویه در جنگ صفین.....	۸۸
	جمع بندی.....	۸۹
	فصل چهارم: گفتمان مظلومیت عثمان.....	۹۰
	مقدمه.....	۹۱
۱-	تعریف گفتمان	۹۱
۲-	رویکرد تحلیل انتقادی گفتمان	۹۳
۳-	کوشش برای ساختن گفتمان مظلومیت عثمان	۹۴
۳-۱	شایعه سازی معاویه	۹۶
۳-۲	نامه ی معاویه به مردم مدینه.....	۹۸
۳-۳	نامه ی معاویه به مردم بصره.....	۹۸
۵-	پی گیری گفتمان مظلومیت عثمان.....	۹۹
۶-	تحلیل گفتمان ادعاهای معاویه	۱۰۰
	جمع بندی و نتیجه گیری.....	۱۰۲
	فهرست منابع	۱۰۳

پس از کشته شدن عثمان در سال ۳۵ هجری در جریان محاصره ی خانه ی وی توسط شورشیان، شخصیت های مهم و تأثیر گذاری به عنوان خون خواهی از عثمان، اقدام به برپایی جنگ های مهمی چون جمل و صفین در تاریخ اسلام نمودند.

مدعیان خون خواهی از عثمان افرادی چون طلحه و زبیر و عایشه به عنوان سران جمل بودند. در رأس همه ی این مدعیان معاویه بن ابوسفیان قرار داشت. معاویه از همان روزهای نخست پس از کشته شدن عثمان، خلیفه ی مقتول را مظلوم نامید و خود را به عنوان ولی دم عثمان به مردم معرفی نمود.

بر همین اساس معاویه به تدریج با محق جلوه دادن خود در جریان خون خواهی عثمان، نشان دادن چهره ای مظلوم و ستمدیده از عثمان، بیان کردن پایمال شدن حق عثمان و کشته شدن مظلومانه ی وی، نشانه گرفتن نوک پیکان اتهام قتل عثمان به سمت امام علی علیه السلام، مخدوش نمودن چهره ی امام علیه السلام در نزد مردم و افکار عمومی به دلیل پناه دادن به قاتلان عثمان، اقدام به تحریک و تهییج مردم شام برضد امام علی علیه السلام نمود.

به همین دلیل معاویه تلاش نمود تا با احیای سنت های جاهلی «ثار»، «عصبه» و «عصبیت» در حرکت خود بر مبنای خون خواهی و مظلومیت عثمان، گفتمان جدیدی را در جامعه ی اسلامی ایجاد نماید تا به این وسیله بتواند به هدف اصلی خود یعنی به دست گرفتن کامل قدرت و رسیدن به خلافت دست یابد.

بر این اساس به منظور نشان دادن روند احیاء و بازتولید سنت های جاهلی در جریان خون خواهی عثمان توسط معاویه، استفاده وی از این سنت ها برای ایجاد گفتمان مظلومیت عثمان و در نهایت دست یابی به قدرت، به نگارش این پایان نامه پرداختیم.

در فصل دوم ابتدا به تعریف سنت های جاهلی «ثار»، «عصبه» و «عصبیت» و نشان دادن جایگاه و اهمیت این سنت ها در زندگی عرب جاهلی که برپایه ی قبیله و نظام قبیله‌گی استوار بود، پرداخته شد.

در فصل سوم به تبیین روند مراحل تاریخی جریان خون خواهی عثمان توسط اصحاب جمل و معاویه در جنگ های جمل و صفین پرداختیم.

در فصل چهارم نیز تلاش شد تا به بررسی و تحلیل روند احیاء و بازتولید سنت های جاهلی توسط معاویه و چگونگی استفاده ی از این سنت ها در ادعای خون خواهی و مظلومیت عثمان و ایجاد گفتمان مظلومیت عثمان از سوی معاویه برای دست یابی به قدرت، پرداخته شود.

چکیده:

در سال سی و پنج هجری پس از بروز اعتراض های مردمی علیه عثمان، معاویه تلاش خود را برای بهره برداری هر چه بیشتر از این اوضاع نمود. سرانجام پس از کشته شدن عثمان، زمینه و فرصت مناسب برای طرح خواسته های معاویه فراهم آمد. معاویه با بهره گیری از مظلوم کشته شدن عثمان و ادعای خون خواهی وی که در ابتدا توسط اصحاب جمل مطرح شد و نیز طرح وجود رابطه خویشاوندی خود با عثمان، تبلیغات گسترده ای را در این زمینه آغاز نمود.

پرسشی که در این باب مطرح می شود این است که معاویه چگونه توانست با بهره گیری از سنت های جاهلی در گفتمان مظلوم کشته شدن عثمان برای خود ایجاد مشروعیت نماید؟ و پاسخی که به عنوان فرضیه به این پرسش داده شده عبارت است از اینکه معاویه با وارد کردن سنت های جاهلی چون «ثار»، «عصبه» و «عصبیت» در بحث خون خواهی عثمان توانست گفتمان مظلومیت او را به وجود آورده و برای خود ایجاد مشروعیت نماید. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی می باشد.

بر اساس این تحقیق مشخص گردید که معاویه پس از کشته شدن عثمان با طرح ادعای مظلوم کشته شدن او، خون خواهی وی و معرفی خود به عنوان ولی دم عثمان، تلاش نمود تا به وسیله ی احیاء سنت های جاهلی «ثار»، «عصبه» و «عصبیت» و ارائه ی آنها در قالبی جدید، گفتمان مظلومیت عثمان را پایه گذاری نموده و از این طریق به قدرت دست یابد.

واژگان کلیدی: گفتمان، عثمان، معاویه، ثار، عصبه، مظلومیت، عصبیت

تقدیم به

پدر، مادر و همسر مهربان و از جان گذشته ام

که مرا یاری نمودند که فردی مفید برای جامعه

انسانی باشم

ان شاء الله ...

فصل اول

کلیات تحقیق

۱- مسأله پژوهش:

معاویه بن ابوسفیان که از زمان خلیفه دوم به حکومت شام رسیده بود، در دوران عثمان در سمت خود ابقا شد و به تدریج بر نفوذ و اقتدار خود در منطقه افزود. به نظر می‌رسد که او از همین سالها در نظر داشت که به هر نحو ممکن منطقه حکومتی و قدرت خود را حفظ کرده و حتی بر محدوده و میزان آن نیز بیفزاید. در سال ۳۵ هجری با بروز اعتراض‌هایی علیه عثمان، وی تلاش‌های زیرکانه‌ای را جهت بهره‌برداری هرچه بیشتر از اوضاع کرد. او در پاسخ درخواست کمک خلیفه سپاهی اعزام کرد، اما با نگرانی آنان در پشت دروازه‌های مدینه، عملاً در یاری رساندن به عثمان تعلل نمود و او را تنها گذاشت.

سرانجام کشته شدن عثمان، زمینه و فرصت مناسب را برای طرح خواسته‌های بزرگتر برای وی فراهم کرد. معاویه با بهره‌برداری از مسئله مظلوم کشته شدن عثمان و ادعای مظلوم بودن او که توسط اهل جمل طرح شده بود و طرح وجود رابطه خویشاوندی خود با عثمان، تبلیغات گسترده‌ای را آغاز کرد. وی که از تصمیم امام علی (ع) برای تصدی خود برای حکومت بر شام بیمناک بود، با متهم نمودن امام علی (ع) به دست داشتن در قتل عثمان، پناه دادن قاتلان او و یا تقاضا برای تحویل دادن آنان، تلاش کرد تا خود را شایسته‌ترین فرد برای خونخواهی خلیفه مقتول جلوه دهد. این مسئله بر همه کوشش‌های او در دوران امام علی (ع) سایه انداخت. او اقدامات و تبلیغات خود را در دوران خلافت امام حسن (ع) نیز ادامه داد و با بهره‌برداری از این تلاش‌های مستمر سرانجام به قدرت دست یافت.

وی که سابقه‌ای درخشان در دوران اسلامی نداشت، برای یافتن دست‌آویزهایی برای ایجاد چهره‌ای مشروع برای خود در جریان خون‌خواهی عثمان تلاشی را آغاز نمود که مبتنی بر بهره‌گیری از زمینه‌های موجود در میان عرب جاهلی بود.

معاویه در جامعه‌ای که پس از گذشت چندین سال از ظهور اسلام هنوز سنت‌ها و ارزشهای دوران جاهلیت خود را به فراموشی نسپرده بود و در پس افکار و ذهنیات خود به این ارزش‌ها معتقد بود، کوشید تا جنبه‌هایی از رسوم جاهلی را که همسو با اهداف خود بود، احیا کند و با ارائه آنها در پوششی از دین تا حدودی خلاء مشروعیت حکومت خود را پر نماید.

معاویه به برخی از سنت های جاهلی به رسومی متمسک شد که می توانست در خون خواهی عثمان او را محق ترین فرد جلوه دهد. از این رو او با تمسک جستن به رسومی همچون قانون «ثار» که به موجب آن خویشاوندان مقتول اختیار و اجازه ی خون خواهی او را دارند و همچنین با بهره گیری از سنت جاهلی «عصبه» که مبتنی بر ادعای افراد ذکور از خویشاوندان متوفی است که به واسطه قرابت پدری و پسری در دفاع از خویشاوند خود بسیار افراطی عمل می کردند و در عوض از میراث متوفی برخوردار می شدند، و نیز با تأکید بر «عصبیت» قبیله ای که به هنگام تهدید کیان و موجودیت قبیله، همه افراد قبیله ملزم به دفاع از آن و حفاظت از قبیله می باشند، در صدد بر آمد تا خود را اولی ترین فرد در طلب خون عثمان جلوه دهد و با استفاده از این حربه بتواند جایگاه خود را در برابر امام علی (ع) به عنوان خلیفه وقت، محکم کرده و حتی توجیه نماید و مشروع جلوه دهد.

به نظر می رسد، معاویه در بحث خون خواهی تمامی سنت های جاهلی را در لباسی جدید مطرح کرد و با ایجاد گفتمانی جدید از خون خواهی عثمان تلاش نمود تا مشروعیتی برای خواسته های خود ایجاد نماید. این امر که معاویه چطور کوشید و چگونه توانست با استفاده از سنت های فوق الذکر موفق به بهره گیری از فضایی شود که مظلومیت عثمان را امری پذیرفته شده نشان می داد، پرسشی است که در کنار مطالعات تاریخی، با کمک گرفتن از تحلیل گفتمان انتقادی می توان در مقام پاسخگویی به آن برآمد. این کار را از طریق بررسی و بازتعریف واژه ها و ارائه معانی جدید در گفتمان و به دنبال آن ایدئولوژی مورد نظر معاویه که از طریق گفتمان مظلوم بودن خلیفه مقتول و شعار یافتن قاتلان او و در نهایت استحقاق خویشاوند او در رسیدن به حکومت مطرح و اجرا شد، می توان مورد بررسی قرار داد.

سازوکار اجرایی شدن این گفتمان از طریق عوامل زبانی از قبیل تبلیغات مستمر، سخنان، بحثها و نامه هایی صورت گرفت که او در مراوده با دیگران داشت. معاویه هم در نامه ها و نیز در سخنان خود کوشید با کنار هم گذاشتن مظلومیت عثمان و اتهام نقش امام علی(ع) و یا پناه دادن و یا حمایت از قاتلان عثمان به صورت مستقیم و غیر مستقیم در صدد القای این فکر در اندیشه ها برآید که هر وقت از عبارت مظلومیت عثمان استفاده می شود، حقانیت معاویه و پس از او امویان برای خلافت و حکومت بر مسلمانان به ذهن

تداعی شود. گذر زمان و استفاده مکرر از این شیوه و تحمیل آن بر نگرش مسلمانان و جامعه وقت و وادار کردن آنان به قضاوت در این باره، مسیر جامعه اسلامی را به آن سمتی تغییر داد که مطلوب طراحان آن اندیشه و گفتمان بود.

به این ترتیب و در چنین فضایی نه تنها اقدامات نظامی معاویه بر ضد امام علی و امام حسن علیهماالسلام ناپسند جلوه نکرد، بلکه برعکس عدم حمایت از خونخواه خلیفه مقتول عملی ناپسند تلقی شد. لذا قبایل و افراد زیادی با همدلی و حتی در اختیار گذاردن کمک با او همداستان شدند. در این پایان نامه کوشش خواهد شد تا مباحث مرتبط با مسئله مظلومیت عثمان و ادعای آن توسط معاویه و اقدامات او در باز تولید سنن جاهلی «نار»، «عصبه» و «عصبیت»، به منظور دست یابی به قدرت مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد.

۲- پرسش های پژوهش

معاویه چگونه توانست با بهره گیری از سنت های جاهلی در گفتمان مظلوم کشته شدن عثمان برای خود ایجاد مشروعیت نماید؟

۳- فرضیات پژوهش:

معاویه با وارد کردن سنت های جاهلی چون قانون «نار»، «عصبه» و «عصبیت» در بحث خون خواهی عثمان توانست گفتمان مظلومیت او را به وجود آورده و برای خود ایجاد مشروعیت نماید.

۴- روش شناسی پژوهش:

روش تحقیق در این پایان نامه تلفیقی از روش توصیفی- تحلیلی می باشد که با استفاده از اطلاعات تاریخی، داده های کتابخانه ای، منابع مکتوب، آثار و نوشته هایی که در این زمینه وجود دارد و نیز با بهره گیری از برخی روش های تحلیل گفتمان به رشته تحریر در آمده است.

۵- اهداف پژوهش و ضرورت آن:

هدف از نگارش این پایان نامه نشان دادن عملکرد معاویه پس از کشته شدن عثمان و تلاش وی برای طرح ادعای مظلوم کشته شدن عثمان و خون خواهی وی در جهت ایجاد گفتمان مظلومیت عثمان بر پایه ی سنت های جاهلی «ثار»، «عصبه» و «عصبیت» و در نهایت بهره گیری از این گفتمان برای دستیابی به قدرت می باشد.

۶- تعریف و تحدید واژگان:

سنت های جاهلی:

سنت در لغت به معنای راه، روش، طریقه، قانون، آیین، رسم، نهاد می باشد.^۱ همچنین سنت به معنای شیوه های رفتاری، سلیقه ها و باورهایی که از نسلی به نسل دیگر انتقال می یابد، نیز به کار می رود.^۲ در معنای سنت نیز گفته اند که سنت به هر طریقه و روشی اطلاق می شود که در میان مردم جا افتاده باشد، خواه نیکو و پسندیده باشد و خواه ناپسند و زشت.^۳ جهل در لغت به معنای نقیض و مخالف علم می باشد.^۴ بر این اساس می توان گفت که واژه ی جاهلی و جاهلیت به معنای نادانی است. معنای واقعی آن مجموعه ای از مفاهیمی است، از قبیل گرایش های شدید به افتخارات قبیله ای، روح سرکشی و رقابت و استکبار و همه آن رفتار های خشونت آمیز و منش های گستاخانه که از خوی های شر و سرکش سرچشمه می گیرد.^۵ در حقیقت جاهلیت به احوال و حالت عرب قبل از اسلام گفته می شود که نسبت به خدای سبحان، رسول او و شرایع دین در جهل و نادانی به سر می برد و به داشتن انساب و صفت های اخلاقی همچون کبر

^۱ علی اکبر دهخدا (۱۳۷۷)، لغت نامه علی اکبر دهخدا، ج. ۹، زیر نظر محمد معین، سید جعفر شهیدی، تهران، موسسه لغت نامه دهخدا، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ص ۱۳۷۷۵.

^۲ غلامحسین صدری افشار، نسرین حکمی، نسترن حکمی (۱۳۸۱)، فرهنگ معاصر فارسی یک جلدی، تهران، فرهنگ معاصر، ص ۷۸۰.

^۳ زیر نظر احمد صدر حاج سید جوادی، کامران فانی، بهاء الدین خرمشاهی (۱۳۸۱)، دائرة المعارف التشیع، ج. ۹، تهران، نشر شهید محبی، ص ۳۰۵.

^۴ محمد بن مکرم ابن منظور (۱۳۶۳)، لسان العرب، ج. ۱۱، قم، ادب الحوزه، ص ۱۲۹.

^۵ زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی (۱۳۸۸)، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج. ۷، تهران، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، مرکز پژوهش های ایرانی اسلامی، ص ۴۴۱.

و غرور افتخار می کرد.^۱ این واژه، اصطلاحی قرآنی و حدیثی است که ناظر به نوعی از ویژگی های اخلاقی و اعتقادی می باشد و نیز به دوره ای از تاریخ پیش از اسلام در عربستان که این ویژگی ها در آن بروز کرده است، اطلاق می شود. همچنین نوع کاربرد واژه جاهلیت در احادیث نشان می دهد که این واژه از صدر اسلام اصطلاحی رایج برای بیان نوع اخلاق و رفتار و آداب و رسوم دوران پیش از بعثت پیامبر اکرم(ص) بوده است. از مجموع این احادیث نیز برمی آید که پیامبر(ص) و ائمه ی اطهار(ع) از هر فرصتی برای اصلاح افکار و اعمال جاهلی استفاده می کرده اند و پایه و اساس این اعمال و رفتار یعنی تعصب جاهلی را تخطئه می کردند. در حدیثی از پیامبر اسلام(ص) در این باره آمده است: «که هر کس در دلش به اندازه ی ذره ای تعصب جاهلی باشد در روز قیامت با اعراب جاهلی محشور می شود». حضرت علی(ع) نیز در «خطبه ی قاصعه» مردم را از افتادن در دام عصبیت جاهلی پرهیز داده اند و شیطان را مظهر آن معرفی می کنند.^۲

گفتمان:

برای گفتمان دو تعریف ارائه کرده اند:

الف) اصطلاحی است عام برای نمونه های کاربرد زبان یعنی زبانی که برای برقراری ارتباط تولید شده است. ب) بر خلاف دستور زبان که با عبارت ها و جمله ها سروکار دارد، گفتمان به واحدهای زبانی بزرگتر چون بند، مصاحبه، مکالمه و متن نظر دارد. پنی کوک می گوید: «گفتمان عبارت است از زبان به هنگام کاربرد به منظور برقراری ارتباط.» برای این دو اصطلاح در فارسی معادل هایی چون مقال، سخن، کلام، سخن کاوی، سخن سنجی به کار برده اند.^۳

در زبان متعارف، گفتمان به بیان ساده، مجموعه ای منسجم یا معقول از گفتار و یا نوشتار، سخن یا سخنرانی است. گفتمان مجموعه ای از گزاره هایی است که زبانی را برای صحبت کردن راجع به نوع خاصی از دانش درباره ی موضوعی تجهیز می کند. هنگامی که گزاره هایی راجع به موضوعی از گفتمانی خاص

^۱ ابن منظور، لسان العرب، ج. ۱۱، ص ۱۳۰.

^۲ زیر نظر غلامعلی حداد عادل(۱۳۸۵)، دانشنامه جهان اسلام، ج. ۹، تهران، بنیاد دائرة المعارف اسلام، ص ۵۱۰-۵۱۲.

^۳ فردوس آقا گل زاده(۱۳۸۵ش)، تحلیل گفتمان انتقادی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ص ۸.

اظهار می شوند، گفتمان امکان آن را فراهم می آورد که موضوع به نحو خاصی ساخته شود. ضمناً سایر شیوه های ساخته شدن موضوع را محدود می کند.^۱

سوسور گفتمان را به مجموعه ای از نشانه های مفصل بندی شده و پیوسته یافته اطلاق می کند. گفتمان، یک منظومه ی معنایی است که واژه ها و نشانه های آن در کنار هم و در پیوند با یکدیگر مجموعه ای معنا دار را می آفرینند.^۲

در نظریه ی لاکلا و موف گفتمان کلیت ساختار دهی شده ای است که از عمل مفصل بندی حاصل می شود. و گنیز گفتمان از مجموعه ای از اصطلاحات تشکیل می شوند که به شیوه ی معنا دار به هم مرتبط شده اند. در واقع گفتمان صورت بندی مجموعه ای از کد ها، اشیا و افراد است که پیرامون یک دال کلیدی جا یابی شده و هویت خویش را در برابر مجموعه ای از غیریت ها به دست می آورند.^۳

فوکو نیز در کتاب بایگانی شناسی دانش گفتمان را این گونه تعریف می کند: «ما مجموعه ای از احکام را تا زمانی که متعلق به صورت بندی گفتمانی مشترک باشند گفتمان می نامیم. گفتمان متشکل از تعداد محدودی از احکام است که می توان برای آن ها مجموعه ای از شرایط وجودی را تعریف کرد.»^۴

^۱ استوارت هال (۱۳۸۶)، غرب و بقیه گفتمان و قدرت، کتاب یکم صورت بندی مدرنیته، ش. ۶، ترجمه محمود متحد، تهران، موسسه انتشارات آگاه، صص ۶۱-۶۲.

^۲ سید محمد حسینی زاده (۱۳۸۶)، اسلام سیاسی در ایران، قم، انتشارات دانشگاه مفید، ص ۲۰.

^۳ سید محمد حسینی زاده (۱۳۸۳)، نظریه ی گفتمان و تحلیل سیاسی، مجله علوم سیاسی، شماره ۲۵، ص ۱۸۹.

^۴ علی اصغر سلطانی (۱۳۸۴)، قدرت، گفتمان و زبان، تهران، نشر نی، ص ۴۰.

۷- پیشینه پژوهش:

با وجود بررسی دوران خلافت و قدرت یابی معاویه در نوشته های متعدد، بحث واکاوی نظری کوشش معاویه برای به قدرت رسیدن از طریق گفتمان سازی مبتنی بر مظلومیت عثمان، تاکنون در هیچ یک از متون مرتبط با موضوع مورد نظر مورد بررسی قرار نگرفته است. با اینحال می توان در رابطه با مباحث مربوط به کشته شدن عثمان در کتابهایی که آن ها را به چند گروه تقسیم می کنیم، به صورت کلی مطالبی یافت.

۱- کتاب های تاریخ اسلام:

ویژگی این دسته از نوشته ها آن است که می توان مشروحو از فعالیت های معاویه در مقابله با امام علی (ع) و ادعای خون خواهی به دست آورد. با این حال این دسته توجه چندانی به دسته بندی اقدامات او نداشته اند و بحث پی گیری اقدامات زمینه ای در باز تولید سنن جاهلی در آن ها خالی است. نوشته ها و کتاب هایی از قبیل: تاریخ سیاسی اسلام از آغاز تا انقراض دولت اموی نوشته ی دکتر حسن ابراهیم حسن^۱، که در این کتاب اشارات فراوانی به معاویه و نحوه ی عملکرد وی پس از کشته شدن عثمان و اقدامات بعدی او برای دست یابی به قدرت شده است. اما به مسأله ی احیای سنت های جاهلی توسط معاویه پرداخته نشده است. تاریخ تحلیلی و سیاسی اسلام نوشته ی دکتر علی اکبر حسینی^۲، در این اثر نیز تنها به بیان حوادث تاریخی پس از کشته شدن عثمان، جنگ های دوران حکومت علی علیه اسلام و به قدرت رسیدن معاویه اشاره شده است. تاریخ عرب و اسلام تألیف امیر علی مولف کتاب روح الاسلام^۳، نویسنه در این اثر رویدادهای تاریخی هم زمان با خلافت عثمان، شورش مردم علیه وی، آغاز حکومت امام علی علیه السلام و جنگ ها و حوادث مرتبط با آن را گزارش و بیان می دارد.

^۱ حسن ابراهیم حسن (۱۳۷۳)، تاریخ سیاسی اسلام از آغاز تا انقراض دولت اموی، ترجمه والقاسم پاینده، بی جا، سازمان انتشارات جاویدان.

^۲ علی اکبر حسینی (۱۳۸۵)، تاریخ تحلیلی و سیاسی اسلام از دوران جاهلیت تا عصر امویان حدود سال ۶۰ هجری، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

^۳ امیر علی (۱۴۰۱ هجری)، تاریخ عرب و اسلام، ترجمه فخر داعی گیلانی، تهران، انتشارات گنجینه.

تاریخ الدوله العربیه تاریخ العرب منذ عصر الجاهلیه حتی سقوط الدوله الامویه نوشته ی دکتر سید عبد العزیز السالم^۱، که شامل تاریخ اسلام از دوره جاهلی تا پایان دولت اموی می باشد. در این کتاب که در دو بخش عصر جاهلی و عصر اسلامی تدوین یافته است، به حوادث پس از اسلام از زمان شروع دعوت پیامبر اسلام، جنگ ها و غزوات ایشان تا زمان وقوع غزوه ی تبوک، دوره ی خلفای راشدین، فتوحات عصر ابوبکر و عمر، کشته شدن عثمان، خلافت علی علیه السلام، درگیری ها و جنگ های این دوره تا زمان آغاز حکومت اموی به دست معاویه پس از صلح با امام حسن علیه السلام، فتوحات در عصر اموی و تمدن عربی در دوره حکومت امویان پرداخته شده است. تاریخ تحلیلی اسلام تا پایان امویان نوشته ی سید جعفر شهیدی^۲، این کتاب که شامل تاریخ عرب قبل از اسلام، ظهور اسلام، آغاز درگیری ها و جنگ های پیامبر(ص)، خلافت پس از پیامبر(ص)، حوزه ی اسلامی پس از شهادت امام علی علیه السلام، حکومت امویان و مروانیان می شود، تنها به ذکر تاریخی این حوادث و رویدادها اکتفا نموده است. تاریخ اسلام نوشته ی دکتر علی اکبر فیاض^۳، نویسنده در این اثر که در شش بخش تدوین یافته است، وقایع تاریخی دوران قبل از اسلام در عربستان تا پایان خلافت در دوران سلجوقیان را در قالب ذکر نحوه ی شکل گیری و رخ دادن مراحل تاریخی این حوادث، بیان می دارد. تاریخ اسلام(۱) نوشته شده در مرکز تألیف کتاب های درسی^۴، این کتاب که به منظور تدریس و آموزش مباحث تاریخ اسلام به زبان عربی نگاشته شده است وقایع تاریخی مرتبط با موضوع عثمان، معاویه و دوران خلافت امام علی علیه السلام را به صورت جداگانه و در قالب یک درس بیان می کند.

۲- آثار مرتبط با اقدامات معاویه:

این دسته از کتاب ها اقدامات معاویه را به عنوان موسس خلافت اموی و یا اقدامات او در مقابل امام علی(ع) و سیاست های او را بررسی می کنند. آن ها با وجود نزدیک بودن به موضوع این پایان نامه در بحث

^۱ سید عبد العزیز السالم(۱۹۷۰)، تاریخ الدوله العربیه، بیروت، دار النهضه العربیه.

^۲ سید جعفر شهیدی(۱۳۸۰)، تاریخ تحلیلی اسلام تا پایان امویان، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.

^۳ علی اکبر فیاض(۱۳۸۱)، تاریخ اسلام، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

^۴ تألیف الکتب الدراسیه(۱۴۲۱هجری قمری)، تاریخ الاسلام(۱)، بی جا، المنظمه العامه للحوزات و المدارس الاسلامیه.

ریشه یابی احیای سنن جاهلی در لباسی جدید مطالبی عنوان نکرده اند. مانند: کتاب تحلیل نیم قرن سیاست های تبلیغی امویان در شام نوشته ی فهیمه فرهمند پور^۱، محور مباحث این کتاب بررسی جریانات حاکم بر کلام، فقه، حدیث، تفسیر، فرهنگ سیاسی و بافت جامعه شناختی فرهنگ اسلامی در دوران پنجاه ساله ی حکومت امویان سفیانی می باشد. دولت امویان نوشته ی محمد سهیل طقوش^۲، این کتاب شامل تاریخ دولت اموی از آغاز حکومت معاویه تا پایان حکومت مروان دوم می باشد. در این اثر نویسنده به بیان اطلاعات تاریخی درباره ی دوره ی حکومت امویان پرداخته است و در پایان مباحث خود به بررسی علل ضعف و نابودی خلافت اموی اشاره نموده است. امویان نخستین دودمان حکومت گر در اسلام نوشته ی جرالد هاوتینگ^۳، در این اثر حوادث تاریخی مرتبط با روی کار آمدن معاویه تا سرنگونی حکومت اموی بیان شده است. نویسنده در نگارش خود به دوران حکومت اموی به عنوان نخستین دودمان در تاریخ اسلام که پس از فتح خاورمیانه به وسیله ی عرب ها به قدرت رسیده اند، می پردازد و اطلاعات جامع و کاملی را در این زمینه به دست می دهد. الدوله الامویه تألیف دکتر محمد حسین الزبیدی و دکتر صالح صادق السبانی^۴، در این کتاب به تاریخ سیاسی حکومت اموی از زمان تأسیس آن توسط معاویه تا انقراض این حکومت در زمان مروان بن محمد پرداخته شده است. همچنین در آن موضوعاتی مانند فتوحات در دوره ی اموی، نظام اداری، حیات اقتصادی، فکری و اجتماعی و اسباب سقوط دولت امویان بیان شده است. پایان نامه ای با عنوان بررسی سیاست های فرهنگی معاویه^۵، که بر اساس تبیین نقش فرهنگ در عملکرد و اقدامات معاویه در فاصله زمانی پس از کشته شدن عثمان تا انعقاد صلح نامه با امام حسن علیه السلام و دست یابی به قدرت توسط معاویه، نگاشته شده است. پایان نامه دیگری با عنوان بررسی تطبیقی ساختار حکومت علی(ع) و معاویه^۶، در این پایان نامه که به مقایسه ی حکومت امام علی علیه السلام و معاویه پرداخته شده است،

^۱ فهیمه فرهمند پور(۱۳۷۸)، تحلیل نیم قرن سیاست های تبلیغی امویان در شام، تهران، انتشارات امیر کبیر.

^۲ محمد سهیل طقوش(۱۳۸۷)، دولت امویان، ترجمه حجت الله جودکی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

^۳ جرالد هاوتینگ(۱۳۸۶)، امویان نخستین دودمان حکومت گر در اسلام، ترجمه عیسی عبدی، تهران، موسسه انتشارات امیر کبیر.

^۴ محمد حسین الزبیدی، صالح صادق السبانی(۲۰۰۲)، الدوله الامویه، بنغازی، دار الکتب الوطنیه.

^۵ سمانه فاضلی دینان(۱۳۸۸)، بررسی سیاست های فرهنگی معاویه، به راهنمایی فاطمه جان احمدی، دانشگاه الزهراء.

^۶ علی کریمی(۱۳۸۱)، بررسی تطبیقی ساختار حکومت علی(ع) و معاویه، به راهنمایی عطاء الله مهاجرانی، دانشگاه تربیت مدرس.